

РОЗВИТОК МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ЯК СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

*Л.П. Марчук, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

Визначено функціональну роль малого і середнього бізнесу в процесі побудови інноваційної економіки в Україні. Розглянуто основні напрями подальшого розвитку малого інноваційного підприємництва у вітчизняній економіці.

Ключові слова: малий і середній бізнес, інноваційне підприємництво, венчурна фірма, венчурний фонд, інноваційна політика.

Вступ. У розвинутих країнах світу малий і середній бізнес давно перетворився на ключову ланку економіки, яка забезпечує безперервне продукування та освоєння інновацій. На жаль, у нашій країні інноваційна активність невеликих підприємств залишається дуже низькою. Тому в умовах становлення інноваційної економіки в Україні проблема залучення малого і середнього бізнесу до повнокровної інноваційної діяльності набуває особливої актуальності та вимагає пошуку відповідних засобів для її розв'язання.

У вітчизняній економічній літературі інноваційні аспекти розвитку малого і середнього бізнесу нині досліджуються лише фрагментарно. Зокрема, висвітлюються питання, що стосуються розвитку венчурного підприємництва, методів економічного стимулювання інноваційної діяльності підприємств, засобів державної підтримки малого і середнього бізнесу. Ці напрями дослідження знайшли вираз у працях таких економістів, як З.С. Варналій, О.Є. Кузьмін, А.Є. Никифоров, В.В. Опанасюк, Н.Ю. Пікуліна, П.П. Федорович, Т.М. Шотік та ін. Але поставлена проблема вимагає ґрунтовного системного дослідження з огляду на її актуальність і багатоаспектність.

Постановка завдання. Автор статті поставив собі за мету визначити місце та функціональне призначення малого і се-

реднього бізнесу у сфері інноваційної діяльності, висвітлити перспективні напрями інноваційного розвитку невеликих підприємств, з'ясувати умови, за яких можливо перетворити малий і середній бізнес на фундаментальний сектор інноваційних зрушень в економіці України.

Результати дослідження. В цілому кількісні параметри сектора малого підприємництва у вітчизняній економіці можна оцінити як достатні. Якщо у 1995 році в Україні нараховувалось 96 тис. малих підприємств, то у 2007 році їх було вже 324 тис., отже, їх чисельність зросла більше, ніж у 3 рази. Зараз у нашій країні кількість малих і середніх підприємств на 1000 населення складає 56,6 одиниць (для порівняння: у Великобританії – 59, Німеччині – 43, Франції – 42, Італії – 72, Португалії – 66) [1].

Але інноваційна діяльність малих і середніх підприємств у вітчизняній економіці майже непомітна. У 2006 році тільки 1,4% невеликих підприємств займалися розробленням і впровадженням інновацій. За 2002-2007 роки кількість малих підприємств, що здійснювали технологічні інновації, скоротилася з 681 одиниці до 325 одиниць, тобто зменшилася більше, ніж у 2 рази [2, с. 88 – 89].

Аналізуючи цю ситуацію, вчені, як правило, виокремлюють чинники загальноекономічного та інноваційного характеру, які негативно позначаються на діяльності малого і середнього бізнесу. Потім пропонуються відповідні заходи для поліпшення інноваційного розвитку підприємств, що спрямовані на усунення несприятливих умов.

До загальноекономічних чинників відносять невідпрацьованість правової бази, що регламентує утворення і функціонування малих і середніх підприємств, надмірний податковий тиск і обтяжливу систему звітності, відсутність дієвої фінансової підтримки з боку держави, невпевненість підприємств у стабільності економічного стану фірм, надмірне втручання державних контролюючих органів у діяльність малих і серед-

ніх підприємств, отже, обмеження їх економічної самостійності тощо.

Несприятливими чинниками інноваційного спрямування економісти вважають недосконалість законодавства щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, застарілий економічний базис підприємств, брак кваліфікованих кадрів, що працюють у сфері інноваційної діяльності, відсутність у підприємств матеріальних стимулів до освоєння інновацій, несприятливі умови для розвитку і поширення інформаційно-комунікаційних технологій, слабкість організаційно-економічного механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та ін.

Погоджуючись з такими міркуваннями економістів, автор все ж пропонує звернути увагу на деякі інші методичні підходи до розв'язання поставленої проблеми.

По-перше, з'ясувати причини незадовільного розвитку невеликих підприємств в інноваційному відношенні та обирати варіанти поліпшення їх інноваційної поведінки потрібно на основі розуміння особливостей конкретного стану розвитку економіки країни в цілому.

По-друге, слід ретельно вивчати досвід розвитку малого інноваційного бізнесу за кордоном і намагатися використати його у себе з урахуванням реально існуючих можливостей національної економіки. При цьому важливо здійснювати і розроблення власних оригінальних методів впливу на активізацію інноваційної діяльності малих і середніх підприємств.

Вважаємо, що визначенню ключових напрямів розвитку вітчизняної економіки в сучасних умовах сприяє пропозиція А.В. Скрипника про виокремлення трьох етапів економічної динаміки: факторного, інвестиційного, інноваційного [3, с.106]. Можна погодитися з думкою вченого про те, що Україна нині перебуває на інвестиційному етапі розвитку і тільки починає готуватися до радикальних інноваційних змін. Виходячи з цієї позиції, можна стверджувати, що зараз у сфері підприємницької діяльності превалює загальна тенденція до

нагромадження капіталу і прагнення до отримання прибутку традиційними способами. Але вектор економічної динаміки вже спрямований на формування якісно нового типу економічної системи – інноваційного. З огляду на це місце і функції сектора малого і середнього бізнесу треба визначити на основі перспективної траєкторії руху вітчизняної економіки.

Мобільність, гнучкість малих підприємств, спрощена структура управління, незначна фінансова база і уразливість в конкурентному середовищі об'єктивно перетворюють їх на структури, що самими умовами існування спонукають до пошуку та освоєння інновацій. Ця поведінка забезпечує самозбереження і виживання невеликих підприємств у ринкових умовах. Тому, на нашу думку, сектору малого і середнього бізнесу мають відводитися функції оператора, який безпосередньо здійснює розбудову інноваційної економіки.

До своєрідних інноваційних функцій малих і середніх підприємств можна віднести розробку, концентрацію і практичне втілення наукових ідей, забезпечення сприйнятливості виробництва до інновацій, зниження ризику при впровадженні нововведень, підвищення інтенсивності техніко-технологічного оновлення виробництва, вияв закономірностей розвитку інновацій, прискорення процесу поширення результатів наукових досліджень.

Малий і середній бізнес для виконання своїх функцій потребує відповідних організаційних форм і належного фінансового забезпечення. Тому важливо віднайти оптимальні варіанти співпраці невеликих підприємств з іншими секторами економіки, зокрема, з великими корпоративними структурами, а також з державою. З цією метою доцільно скористатися досвідом, набутим у провідних країнах світу.

За кордоном малому і середньому бізнесу давно передано функції авангардної ланки у справі опанування інновацій. Великий капітал посідає другорядні позиції. Він лише фінансує невеликі інноваційні фірми, очікує готових результатів, а потім користується цими здобутками. Співпраця малих підпри-

емств з великим бізнесом привела до появи особливого виду підприємництва – фінансово-інноваційного. Крім коштів великих корпоративних структур до фінансування інноваційної діяльності активно залучаються кошти держави, кредитно-банківської сфери, страхових, інвестиційних компаній, пенсійних, венчурних фондів тощо. При цьому широко використовуються можливості фондового ринку.

У провідних країнах світу форми малого інноваційного бізнесу досить різноманітні. Тут діють малі творчі групи, що самостійно займаються продукуванням наукових ідей, їх розробленням і продажем. Є творчі колективи, які часто створюються спеціально всередині крупних компаній. Вони набувають особливого статусу і мають цільове фінансування, що надається з метою генерування нових ідей. Досить поширені так звані малі проектні фірми, які займаються підготовкою документації при виконанні інноваційних проектів і цільових науково-технічних програм. Особливою популярністю користуються венчурні (впроваджувальні) фірми, які можуть бути самостійними структурами чи можуть входити до складу великих компаній. Також у провідних країнах світу діє система спеціалізованих малих фірм, які обслуговують різні стадії інноваційного циклу і надають різноманітні послуги інноваційного характеру. Вони можуть займатися розробленням інноваційних проектів, їх експертною оцінкою, остаточним доопрацюванням, виступають як посередники при укладанні контрактів між розробниками проектів і фінансуючими структурами тощо. Сучасною формою малого інноваційного бізнесу є новаторські фірми спін-офф. Їх функціональне призначення полягає у реалізації побічних науково-технічних досягнень, отриманих внаслідок виконання університетами, промисловими корпораціями, дослідними інститутами великих урядових програм.

Малі та середні підприємства часто співробітничать або входять до складу науково-виробничих комплексів, що повністю обслуговують інноваційний цикл, – технопарків, технополі-

сів. Вони також можуть функціонувати у складі інноваційно-технологічних центрів. Поширенню малого інноваційного бізнесу сприяє діяльність бізнес-інкубаторів, які «вирощують» малі фірми, надаючи їм приміщення, фінансову допомогу, освітні, консультаційні, маркетингові послуги. Також з метою надання «стартової» допомоги малим і середнім фірмам створюються так звані грюндерські центри. Наприклад, у Фінляндії до складу наукового парку «Отанієма» входить 70 малих фірм біотехнологічного та електротехнічного профілю. У Росії в 12 регіонах створено 26 інноваційно-технологічних центрів, що включають близько 400 малих інноваційних підприємств. У США функціонує більше 600 бізнес-інкубаторів, кожний з яких в середньому обслуговує 12 малих фірм. Третина цих інкубаторів має технологічно-інноваційну спрямованість [4, с. 346].

У розвинутих країнах світу держава уважно стежить за діяльністю малих інноваційних підприємств і всіляко їх підтримує. Формами такої підтримки є надання державних замовлень на проведення НДДКР, формування венчурних фондів за рахунок коштів регіональних державних структур та їх використання на розвиток малих і середніх підприємств, надання ліцензій на запатентовані винаходи, що належать державі, здійснення прискореної амортизації, користування податковими пільгами, пільговими кредитами, надання прямої фінансової допомоги тощо.

Наприклад, у країнах ОЕСР для малих інноваційних фірм застосовуються об'ємні податкові пільги, які встановлюються до всієї суми витрат на наукові та науково-технічні роботи за поточний період. У багатьох країнах існує диференціація пільгового оподаткування науково-дослідних робіт за розмірами підприємств. Для малих інноваційних фірм найбільші податкові пільги встановлено в Італії, Канаді, Японії, Нідерландах і Данії. У Великобританії для малого і середнього бізнесу запроваджено підвищені норми списання витрат на наукові та науково-технічні роботи у розмірі 150 %. У Канаді широко

використовується інвестиційний податковий кредит, за якого оподаткований прибуток підприємств зменшується на 20–35% від обсягу витрат на науково-дослідні роботи. Малим інноваційним підприємствам дозволяється компенсувати невикористаний податковий кредит коштами [5, с. 84–85].

Потужна підтримка малого інноваційного бізнесу державою дозволяє отримувати вагомий результат від його науково-інноваційної діяльності. Досвід США показує, що кількість нововведень в розрахунку на 1 дол. витрат на НДДКР для малих і середніх інноваційних підприємств у 24 рази перевищує їх кількість для великих корпорацій [4, с. 354].

В Україні малий інноваційний бізнес знаходиться поки що на початковій стадії розвитку. Він розвивається здебільшого самотужки, бо цей сектор у нашій економіці не вважається пріоритетним. Пряма фінансова підтримка малих і середніх підприємств державою дуже незначна. Непрямі методи їх фінансування теж використовуються досить обмежено. На сьогодні єдиним досягненням з цього приводу є застосування спрощеної системи оподаткування із диференціацією у вигляді трьох режимів сплати єдиного податку суб'єктами малого підприємництва. Податкові пільги, які б сприяли поліпшенню інвестиційно-інноваційної діяльності малого і середнього бізнесу, не застосовуються. Хоча в окремих програмних документах, що приймалися раніше, були схвалені пропозиції щодо застосування інвестиційного податкового кредиту, податкових канікул, прискореної амортизації тощо.

Сектор малого підприємництва в Україні не можна назвати диверсифікованим. До його складу входять малі інноваційні підприємства і венчурні фірми. Малі інноваційні підприємства, як правило, створюються на базі галузевих і академічних інститутів добре підготовленими фахівцями. Ініціатори створення таких підприємств здатні створити умови для продукування нових ідей і довести їх до впровадження у виробництво.

Венчурний бізнес у вітчизняній економіці робить тільки перші кроки і має своєрідний характер розвитку. За кордоном венчурні фонди за допомогою фондового ринку мобілізують тимчасово вільні кошти багатьох фінансових установ (страхових компаній, пенсійних фондів, банків, інвестиційних компаній) і завдяки цьому фінансують венчурні фірми, стаючи при цьому співвласниками їх акціонерного капіталу.

В Україні нерозвиненість фондового ринку і правові обмеження щодо розпорядження тимчасово вільними коштами фінансових установ не дозволяють таким чином фінансувати інноваційну діяльність підприємств. Тому венчурні фонди, що у нас є, просто кредитують венчурні фірми. Для фінансування малих і середніх підприємств також використовуються кошти регіональних інноваційних фондів, позабюджетних фондів, комерційних інноваційних банків.

У вітчизняній економіці нині поширюється мережа бізнес-інкубаторів, які допомагають становленню і розвитку малих інноваційних підприємств. З 1997 року в Україні почала виконуватися американо-українська програма щодо створення бізнес-інкубаторів. Вона фінансувалася урядом США через Агентство з міжнародного розвитку (USAID). У 1998 році в нашій країні було створено Асоціацію бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів.

Як правило, бізнес-інкубатори створюються при технопарках чи провідних науково-дослідних установах і ВНЗ. Наприклад, бізнес-інкубатор «Харківські технології» входить до складу технопарку «Інститут монокристалів». Створено бізнес-інкубатор на базі Ужгородського національного університету і ТОВ «Джейбіл» у Закарпатській області. У Києві та Київській області діє 12 бізнес-інкубаторів, в Одеській області – 9 [6, с. 42].

Слід відзначити, що внаслідок недостатнього матеріального забезпечення і слабого попиту на послуги інноваційного характеру більшість бізнес-інкубаторів сьогодні перетворюється на звичайні консалтингові фірми.

Нині вітчизняні фахівці наголошують на необхідності системного кардинального перетворення малого і середнього бізнесу на ключовий сектор інноваційного розвитку. Стратегічними напрямками інноваційної діяльності невеликих підприємств вони вважають розробку технологій життєзабезпечення, розвиток імпортозамінних технологій, вибір і заповнення інноваційних «ніш» [2, с. 93]. З огляду на це важливими заходами інноваційної політики, на думку вчених, мають стати: створення належної інноваційної інфраструктури; підготовка наукових кадрів, здатних ефективно працювати у сфері малого інноваційного бізнесу; відпрацювання механізму комерціалізації науково-технічних розробок; удосконалення законодавчої бази функціонування малих і середніх підприємств; розширення співпраці з іноземними партнерами.

Автор статті, дотримуючись обраних методологічних підходів, вважає, що до числа першочергових заходів поліпшення інноваційної діяльності малих і середніх підприємств слід також віднести ті заходи, що формують належний інвестиційний клімат і дозволяють спрямовувати кошти у лоно інноваційної сфери. Йдеться про такі заходи, як активне застосування економічних методів стимулювання інноваційної діяльності невеликих підприємств, створення повнокровного фондового ринку, збільшення фінансової допомоги держави, апробація організаційного досвіду зарубіжних малих інноваційних підприємств та його поширення з урахуванням специфіки розвитку інноваційних процесів в Україні.

Висновки. Сектор малого і середнього бізнесу відрізняється великою потенційною здатністю до інноваційних перетворень. Але його можливості в Україні майже не використовуються. Тому, на нашу думку, одним з першочергових завдань інноваційного розвитку слід вважати перетворення малого і середнього бізнесу на провідного оператора у сфері інноваційної діяльності. У зв'язку з цим головне функціональне призначення малого інноваційного бізнесу на сучасному етапі автор вважає у прискоренні науково-технологічних змін

у виробництві, яке буде досягатись шляхом посилення інноваційного інвестування і всебічного використання переваг невеликих підприємств. Перебудова сектора малого і середнього бізнесу повинна носити системний характер і враховувати дію цілого комплексу чинників: економічних, організаційних, інституційно-правових. Особливе значення для інноваційного розвитку малих і середніх підприємств буде мати цілеспрямована підтримка держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. <http://www.ukrsat.gov.ua>
2. Лукашина М.В. Стратегічні напрями розвитку інноваційного підприємства/ М.В. Лукашина // Економіка і прогнозування. — 2009. — № 3. — С. 86 — 98.
3. Скрипник А.В. Інноваційні перспективи України / А.В. Скрипник // Фінанси України. — № 5. — С.103—114.
4. Економіка і організація інноваційної діяльності: Підручник / За ред. О.І. Волкова, М.П. Денисенка. — К. : Професіонал, 2004. — 960 с.
5. Никифоров А.Є. Податкове стимулювання інноваційної діяльності / А.Є. Никифоров, М.В. Діба, О.В. Парнюк // Фінанси України. — 2009. — № 5. — С. 78—86.
6. Федулова Л. Розвиток національної інноваційної системи України / Л.Федулова, М. Пашута // Економіка України. — 2005. — № 4. — С. 35—47.